www.turkishstudies.net/social

Turkish Studies - Social Sciences

eISSN: 2667-5617

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Millî Mücadele Döneminde Cemiyetlerden Bazıları ve Kuruluş Nedenleri

Some of Societies and Their Foundation Reasons in Turkish National Struggle Period

Ahmet Yusuf Yılmaz*

Abstract: Ottoman State had been de facto abolished with treaties which were signed after in the end of the World War I. It can be observed that authorities of defeated sultanate acted interests of victorious allied powers. During the armistice period a considerable authority gap occured both in Anatolia and Rumelia regions of Ottoman State. This situation motivated the people to variety of ideas such as struggle for independence, accepting a foreign power's patronage for salvation. As a result of those ideas various societies established amongst population to instituite public vote for their cause. Those societies mainly can be classified into two major groups to examine which are: Societies which were supporting the necessity of national struggle efforts for total national independence and societies which were harmful for national independence movement. This article aims to investigate reasons of foundation of those societies and their intellectuals and historical backrounds. The societies which were established by national/religious minorities, the societies which were useful/harmful for national struggle efforts; were discussed within framework of nation building process. Before World War I, policies and practices of Turkism, which were implemented according to their fundemental ideology by Union and Progress (İttihat Terakki) government had motiviated and accelerated minorities to increase their sense of micro-nationalism and separatist activities espicially for non-muslim minorities. Curiousty of establishing their own national states arouse amongst minorities. Espicially Greeks, Armenians and Jews citizens of Ottoman State were found to these activities. Those minorities were acting behalf of their alleged misinterpretation and upon claims that their fundemental rights were seized or limited.

Structured Abstract: International economic, social and political structure and relations of states in Europe in the process leading World to World War I, that resulted with collapse of once mighty Ottoman State. In the end of the World War I, Mondros armistice was signed with Ottoman State, which was one of the states in Central Powers ally. In the process of evaluating subject in study, it was determined that various societies with various reasons and aims were established following the de facto collapse of Ottoman State. Those societies may mainly divided into two major groups within the perspective of this study which were harmful for Turkish national struggle efforts. In addition, within this scope of classificiation the societies which were harmful for Turkish national struggle efforts can be examined into two different fractions which were; enemies of national struggle campaign and minority communities. This article investigates answers to reasons of why minorities and historical origins of their intellectuals. The reasons of seperatists movement within the minorities which lived under auspicies of many centruies and their formation process of seperatist and their formation processes

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Research Assistant, Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration
ORCİD 0000-0002-3499-7676
ahmet.yilmaz@hbv.edu.tr

Cite as/ Atıf: Yılmaz, A.Y. (2020). Millî Mücadele Döneminde cemiyetlerden bazıları ve kuruluş nedenleri. *Turkish Studies - Social*, *15*(6), 3257-3272. https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.45745
Received/Geliş: 23 August/Ağustos 2020 *Checked by plagiarism software*
Accepted/Kabul: 20 October/Ekim 2020 **Published/Yayın:** 27 October/Ekim 2020
Copyright © INTAC LTD, Turkey CC BY-NC 4.0

of seperatist requoits were tried to be explained in this article. Due to harsh articles of Mondros Armistice Entente States started to invade Turkish mainlands and during this invansions and occupation Entente Powers found collabraters amongst the local population and supported them. Which were separatist minorities. In response to these actions of invaders and their collabarators; patriotic societies formed amongst Turkish populace to defend their country, their last stronghold in unity and resist all occupations were developed as their policies and activities.

Ottoman State had been de facto abolished with treaties which were signed after in the end of the World War I. It can be observed that authorities of defeated sultanate acted interests of victorious allied powers. During the armistice period a considerable authority gap occured both in Anatolia and Rumelia regions of Ottoman State. This situation motivated the people to variety of ideas such as struggle for independence, accepting a foreign power's patronage for salvation. As a result of those ideas various societies established amongst population to instituite public vote for their cause. Those societies mainly can be classified into two major groups to examine which are: Societies which were supporting the necessity of national struggle efforts for total national independence and societies which were harmful for national independence movement. This article aims to investigate reasons of foundation of those societies and their intellectuals and historical backrounds. The societies which were established by national/religious minorities, the societies which were useful/harmful for national struggle efforts; were discussed within framework of nation building process. Before World War I, policies and practices of Turkism, which were implemented according to their fundemental ideology by Union and Progress (İttihat Terakki) government had motiviated and accelerated minorities to increase their sense of micro-nationalism and separatist activities espicially for non-muslim minorities. Curiousty of establishing their own national states arouse amongst minorities. Espicially Greeks, Armenians and Jews citizens of Ottoman State were found to these activities. Those minorities were acting behalf of their alleged misinterpretation and upon claims that their fundemental rights were seized or limited.

Major fractions of societies in the armistice period were: First, the fraction of those seeking a remendy way out of salvation under British mandate. Despite severe conditions dictated by articles of Mondros Armistice, there were many who believed that a salvation might be under Britsh mandate which was considered as a global superpower in that time. Many diplomatic elites and bureaucratic class members were sharing this belief and articulating a request of British patronage (Müderrisoğlu, 1990: 26). Second fraction was formed mainly by intellectual elites who sought salvation under United States of America (USA). Supporters of this idea were also demanding a liberal-capitalist USA-like economic model, industry, and liberal-free expression rights for prosperous salvation. These intellectuals were convinced that Turkish population of Ottoman State could not remained self-independent and they feared that Anatolia would be divided and shared in between Entente States or become a British colonial state as a whole. Supporters of USA mandate considered USA as a non collonial state. For example, USA was given Philippines its independence after as short USA reign (Müderrisoğlu, 1990: 30). Third fraction consisted the supporters of regional liberation and salvation. Some regions were already trying to establish their own independence of Ottoman State. Mustafa Kemal Pasha found no use in these type of remedies. According to him, sole and real salvation was as follows: Independence of nation is possible thanks to nation's own discretion and struggle (Atatürk, 1965: I/9).

During Mondros armistice period, heavy conditions of armistice and Greek occupation of western Anatolia caused a national patriotic awakening in Turkish public opinion. In some regions with the help of propaganda activities by intellectuals. Public were armed againist invaders and societies were established under the name of Kuvayı Milliye can be translated National Forces. However, these societies were not united and with time absence of a central authority. These societies were established to limited Turkish lands. For instance, Trakya Paşaeli Society was located eastern thracian territory and represented Turks living there. These societies adopted and used the method of sending their ideas to various European Parliaments and their cabinets to demonstrate their rightousness to achieve their aims of independence. Within these societies there were some fractions too, and some of them decided to defend their regional purposes, a big and sole independent state formation could not be established with such actions. Founding fathers of Turkish Republic and commanders of national struggle efforts foreseen this and to build a new Turkish nation state they established and common national struggle plan. Mustafa Kemal Pasha organized and united these societies under a central command and formed regional resistance forces under regular army units. Eventually this movement gathered in Ankara to command and organized national struggle and nation building process. Upon these improvements national forces exterminated the harmful and seperatists minority societies one by one in this environment. In the end of national struggle, central Turkish State as a republic was formed and established.

Keywords: World War I, Ottoman State, Republic of Turkey, Mondros Armistice Period, Societies within National

Öz: 1. Dünya Savaşı sonrası yapılan antlaşmalarla Osmanlı Devleti fiilen tarihe karışmıştır. Mütareke döneminde Anadolu'da ve Rumeli'de oluşan otorite boşlukları halkı kurtuluş, himaye, mandacılık, bağımsızlık gibi düşüncelere sevk etmiştir. Bu düşünce birliklerinden de cemiyetler kurulmuştur. Millî Mücadele açısından kurulan cemiyetler kendi içlerinde: Millî varlığa yararlı cemiyetler ve millî varlığa zararlı cemiyetler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu makalede millî varlığa yararlı / zararlı cemiyetler, azınlıkların kurduğu cemiyetlerin kuruluş nedenleri, fikriyatı, tarihsel kökenlerinin ne olduğu sorularına cevap aranmıştır. Her cemiyetin kurulma sebebi farklıdır. Azınlıklar kurdukları cemiyetler, İttihat ve Terakki hükümetinin ideolojisi olan Türkçülük politikaları ve uygulamalarına karşı süregelen devlete karşı başkaldırı faaliyetlerini arttırmışlardır. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında İtilaf Devletlerinin işgalleri; gayr-ı müslim azınlıkların kurdukları cemiyetlerin ayrılıkçı faaliyetlerini hayata geçirmek için zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin fiilen yıkıldığı bir dönemde devlet kurma saikiyle eski devletlerini canlandırmak için azınlıklarda yeni bir arayış doğmuştur. Bu fikirler ve yaşadıklarına inandıkları kötü muamele, haklarının gasp edilme iddialarından dolayı Rumlar, Ermeniler, Yahudiler bu cemiyetlere katılmışlardır. Makalede millî varlığa zararlı cemiyetler: Wilson Prensipleri Cemiyeti, Kürt Teali (Yükseltme) Cemiyeti; Azınlıkların kurduğu cemiyetler: Pontus Rum Cemiyeti, Mavri Mira Cemiyeti; Millî varlığa yararlı cemiyetler: Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Redd-i İlhak, Müdafaa-i Hukuk Kongresi, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti, Milli Kongre cemiyetleri özelinde anlatılmış ve bu farklı gayelerle kurulan cemiyet örnekler üzerinden kendi bulundukları sınıflamalarda genellemeler yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Mütareke Dönemi, Cemiyetler.

Giriş

1. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni fiilen bitiren savaş olmuştur. 1. Dünya Savaşı sonrasında İttifak Devletleri arasında yer alan Osmanlı Devleti, savaştan mağlup bir şekilde ayrılmış ve Mondros Mütarekesini imzalanmıştır (Lewis: 1993: 21-39). Mütareke döneminde, Anadolu'da ve Rumeli'de oluşan otorite boşlukları halkı kurtuluş, himaye, mandacılık, bağımsızlık gibi düşüncelere sevk etmiştir (Tunaya, 1985: II/4). Bu düşünce birliklerinden cemiyetler kurulmuştur. Bu konuyla ilgili yazılan eserlerde konu değerlendirilirken özellikle ders kitaplarında cemiyetlerin: Millî varlığa yararlı cemiyetler ve millî varlığa zararlı cemiyetler olmak üzere ikiye ayrıldığı tespit edilmiştir.

Millî mücadele döneminde kurulan azınlıkların kurduğu cemiyetler, millî varlığa yararlı/zararlı cemiyetler; kuruluş nedenleri, fikriyatı, tarihsel kökenleri, ulus inşa süreci çerçevesinde ele alınmıştır. Bu cemiyetlerin seçilme nedeni o dönemde farklı yönde oluşan düşünce yapısını görebilmek için millî mücadele döneminde kurulan cemiyetlerden bazıları seçilmiştir. Ancak cemiyetlerin tamamını bu çalışmaya dâhil etmek bu makalenin sınırlarını aştığı için; Millî varlığa düşman, faydalı ve azınlık cemiyetlerinden: Wilson Prensipleri Cemiyeti, Redd-i İlhak, Kürt Teali Cemiyeti, Pontus Rum Cemiyeti gibi farklı gayelerle kurulmuş örneklem cemiyetler seçilerek anlatılmıştır (Tunaya, 1985: II/4). Arşiv ve kaynak taraması yapılarak işgaller karşısında ülkenin durumu irdelenmiş ve ülkede çıkan farklı farklı cemiyetlerin kuruluş nedenleri araştırılmıştır. Cumhuriyet Arşivlerinden Taşnak/Hınçak Komitesi, Kürt Teali Cemiyetlerine dair hükümetin almış olduğu önlemlere dair iki belge de Osmanlıca'dan Latince'ye ilk kez bu çalışmada çevrilmiştir. Böylelikle zararlı cemiyetlerin faaliyetlerine karşı hükümetin almış olduğu önlemler de görülebilecektir.

Bu makalenin cevap aradığı sorular: Azınlık cemiyetlerinin ulus inşa sürecine katılmama sebepleri nelerdir, milliyetçilik akımından etkilenmesinin sebepleri nelerdir, ayrılıkçı fikriyatının tarihsel kökeninde neler vardır? Yapılan bu araştırmada, azınlıkların uzun yıllar boyunca himayesi altında yaşadığı Osmanlı Devleti'nden ayrılma nedenleri tespit edilmiştir. Bu ayrılma isteklerinin oluşum süreci bir nebze de olsa açıklanmaya çalışılmıştır. Ülkeyi işgal için gelen İtilaf Devletleri,

Osmanlı Devleti'ni parçalara ayırabilmek için Mondros Ateşkes Antlaşmasını ve Sevr Antlaşması'nı yapmışlar, bu antlaşmalarda yer alan maddelerden güç alarak zararlı cemiyetlerin ayrılıkçı hareketlerini desteklemişlerdir. Bu cemiyetlere ve işgal hareketlerine karşı ülkede bulunan vatansever, millî birliği savunan, işgallere direnen millî varlığa yararlı cemiyetlerin geliştirdikleri savunma politikaları, faaliyetleri de makalenin temel konusunu oluşturur.

1. Birinci Dünya Savaşına Giden Süreçte Osmanlı Devleti'nin Durumu

Osmanlı Devleti'nin yönetiminde bulunan İttihat Terakki Partisi hükümeti, daha önce kaybedilen toprakları geri alma yönünden Birinci Dünya Savaşı'nı bir fırsat bilmiştir. İttihatçılar, Alman komutanlarına Osmanlı ordusunu yönetme hakkı tanımış bunun karşılığında Rusya'ya, İngiltere'ye karşı Almanya'ya yardım etmiştir (Belen, 1973: 187). 27 Ekim 1914'te iki Alman zırhlı gemisi, Osmanlı Devleti bayrağıyla Karadeniz'e çıkmış ve Odessa ve Sivastopol Limanlarını top atışıyla vurmuştur. Bu olaya binaen Rusya da Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan edince resmen Osmanlı Devleti savaşa girmiştir. Daha önce Bulgaristan'la Osmanlı Devleti arasında toprak bütünlüğünü garanti eden bir antlaşma yapılmış, Romanya'ysa bu antlaşmaya katılmamıştır. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Balkanlardaki durumunu savaş tehlikesi açısından bir ölçüde güvenceye bağlamıştır (Aybars, 1994: I/119). Genel bir tasvirle 1. Dünya Savaşının, özellikle Osmanlı Devleti için tam bir yıkım olduğu söylenebilir. Irak, Filistin ve Kafkasya gibi farklı iklimlere sahip, Süveyş Kanalı ve Çanakkale gibi birbirinden uzak cephelerde savaşmak zorunda kalan Osmanlı ordusu, devletin zayıf olan ekonomisini büsbütün tüketmiştir.

1917 yılında Alman denizaltılarının İngiltere-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında Atlas Okyanusunda ticaret yapan gemilerine saldırıları sonucu; ABD de savaşa katılınca, müttefikler tarafı güçsüz kalmış ve 4 yıl süren savaş müttefiklerin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır (Üçok, 1978: 212). Galipler, bir dizi antlaşmayla müttefiklere istedikleri koşulları kabul ettirirken, ABD Başkanı Wilson'un 14 maddelik barış ilkeleri birçok devlet tarafından kabul görmüştür (Üçok, 1978: 229). Savaşın sonlarına doğru, padişah beşinci Mehmet Reşad ölmüş, yerine veliaht altıncı Mehmet Vahdettin tahta çıkmıştır (4 Temmuz 1918). İttihat-Terakki hükümeti, Talat Paşa'nın 27 Ekim 1918'de Sadrazamlıktan çekilmesiyle sona ermiştir. 1918'in Ekim ayında Mondros Mütarekesiyle savaşı sona erdiren ve aynı yılın kasım ayında Tevfik Paşayı sadrazamlığa getiren yeni Padişah, Meclis-i Mebusan'ı 21 Aralık 1918'de Anayasanın 7. maddesine dayanarak ve zorunlu politik nedenlerden dolayı feshetmiştir. Padişah, daha sonra Mondros Ateşkes antlaşmasının onaylanması amacıyla 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'ı yeniden toplantıya çağırmıştır. Meclis-i Mebusan bu toplanmada Anadolu'da başlayan ulusal kurtuluş hareketinin etkisiyle, Misak-ı Millî adıyla bilinen bildiriyi yayınlamıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra Meclis-i Mebusan'ın üyelerinden bir kısmı tutuklanınca; Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin isteğine uyan padişah, meclisi 11 Nisan 1920'de yeniden feshetmiştir. 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalandığında Osmanlı Devleti'nin artık bir parlamentosu bulunmamaktaydı (Soysal, 1969: 66-67). I. Dünya Savaşının bitiminden sonra Yunanistan, Ege Bölgesi üzerinde emellerini gerçekleştirmenin yollarını aramaya başlamıştır. İngiltere de Yunanistan'ı destekleyerek Ege bölgesinde Rumların Türklerden fazla olduğunu, buraların tümüyle Yunanistan'a bırakılması gerektiğini ileri sürmüştür. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine göre, Yunanlıların İzmir ve civarını işgal etmeye hakları olduğu İtilaf Devletlerince kabul edilmiştir (Çoban, 2017: 106).

2. Mondros Mütarekesi Sonrasında Ülkenin Genel Tablosu

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin fiiliyattaki varlığı İstanbul çevresiyle sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş öncesine dair toprak kazanma temennileri de sona ermiştir. Çünkü bu mütareke, ülkenin kayıtsız şartsız teslim belgesidir. Mütareke gereğince Osmanlı ordusu dağıtılmış, silah, cephane ve ulaşım vasıtalarıyla bütün haberleşme araçları liman ve tersaneler kazanan devletlerin denetimine bırakılmıştır. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak genel olarak ülkenin bütününe, 24. maddeye dayanarak ülkenin doğusundaki

vilayetlere askeri müdahale hakkına sahip olmuşlardır. Antlaşmanın 24. maddesindeki 'kamu düzeninin bozulması halinde' ibaresi adeta iç ayaklanma, karışıklık çıkarma eylemlerini teşvik edici ve kamu düzeninin bozulması halinde bu bölgeye egemen olacağı düşünülen Ermenilere, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmaları için cesaret ve umut vermiştir.

Dönemin siyasi ortamındaysa cepheleşmeye giden iki tür parti ve derneğin ortaya çıktığı söylenebilir: Bir yanda iktidar etrafında toplanmış Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarını bünyesinde bulunduran Hürriyet ve İtilaf Fırkası; diğer tarafta milliyetçi ve seküler akımları barındıran Felah-ı Vatan grubu bulunmaktaydı. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve Kürt Teali Cemiyeti reisi Seyit Abdülkadir gibi önemli kişilerin bulunduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlıcılığın kozmopolitliği, farklı inançlara ve dinlere saygılı düşünceleri benimsemelerinden dolayı Anadolu'daki Müslümanların dışında Rumları, Ermenileri ve Arnavutları da kendi partilerine alabilmiştir. Resmi siyasette başat güç olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası Mütareke döneminde kurtuluş çaresi olarak diğer cemiyetlerle temaslarda bulunmuş ve İtilaf Devletleriyle özellikle de İngilizlerle münasebetleri olmuştur (Zürcher, 2000:194-238). Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Anadolu hareketine yani Kuva-yı Millîye'ye karşı olmuştur. Anadolu hareketini, kendisine karşı bir başkaldırı, yeni bir İttihat Terakki hareketi olarak görmüştür. Millî mücadele hareketi, İstanbul hükümeti nazarında İtilaf Devletlerine karşı yeni bir İttihatçı eylemi veya isyanıdır. İstanbul hükümetine göre İtilaf Devletleri yenilmez bir kuvvet olarak kabul edilmekteydi. Bu sebepten dolayı Anadolu hareketini bastırabilmek, İtilaf Devletlerinin tepkisini çekmemek için Kuva-yı İnzibatiye ordusu oluşturularak Anadolu hareketinin bastırılması için Anadoluya gönderilmiştir. Ayrıca İstanbul hükümeti, Anadolu'da Konya, Yozgat Çapanoğlu isyanlarının faili olarak kabul edilmektedir. Savaştan sonra muhalif konuma düşen İttihatçılarsa baskı altında siyaset yapmış ve İstanbul'un işgaliyle siyaset sahnesinden inmişler, bazı İttihatçılarsa Anadolu'daki mücadeleye katılmışlardır.

3. Millî Mücadele Döneminde Oluşan Kurtuluş Düşünceleri ve Kurulan Cemiyetlerin Nitelikleri ve Faaliyetleri

Kurulan cemiyetlerin kronolojik, kategorik ve bölgesel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Kronolojik olarak değerlendirilmesi gerekir. Çünkü kurulmaları, gelişmeleri ve başarıya veya başarısızlığa uğramaları büyük ölçüde tarihsel olayların gelişmesi içinde tezahür etmiştir. Cemiyetler, bir anda ortaya çıkmamış olup zamanla şartlar ve imkânlar dâhilinde kurulmuştur. Bir kısım cemiyetlerse İstanbul Hükümetinin ve İtilaf Devletlerinin desteği ve teşvikleriyle ya da genelde batı hayranlığı özeldeyse İngiliz ve Amerikan hayranlığı çerçevesinde ortaya çıkmışlardır. Ancak bu dönemdeki fikirleri Amerika ve İngiltere Devletlerine duyulan sempatiyi birbirinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti, İngiltere Devleti'nin fiili işgali altındaydı ve İngiltere, dönemin başat gücü konumundaydı. Dolayısıyla İngilizlere dair düşüncelerin ve yakınlaşmanın temelinde güce olan saygı ve dünya düzeninde var olmak için bir zaruret olduğu söylenebilir. Özellikle bazı aydınların ilgisini çeken ABD, sömürge geçmişi olmayan devletti ve hâkim olan milliyetçiliği tetikleyecek herhangi bir ulusla da anılmamaktaydı. Son olarak bu cemiyetleşme hareketinin diğer yüzü olan azınlıkların kurduğu cemiyetler söz konusudur. Bu cemiyetler: Millî devlet kurma hayali, haklarının gasp edildiği iddiasıyla haklarını savunmak amacıyla kurulmuş ve bu yönde faaliyet göstermişlerdir. Bu dönemde düşünülen başlıca kurtuluş çareleri şunlardır:

Birincisi, İngiltere himayesinde kurtuluş çaresi arayanlardır. Mondros Mütarekesi'nin ağır koşullarına rağmen, ılımlı bir yol izleyerek ve işgal devletlerinin içinde en güçlü görünen İngiltere'ye hoş görünerek kurtuluşa ulaşılacağına inananlar çoğunluktadır. Başta padişah olmak üzere birçok devlet ve hükümet yetkililerinin bu görüşü benimsemeleri, İngiliz himayesini adeta devletin resmi isteği haline getirmiştir (Müderrisoğlu, 1990: 26).

İkinci olarak, özellikle aydınlar tarafından benimsenen ABD mandacılığını uygun görenlerdir. Amerikan ekonomisi, sanayî cazibesi ile ifade özgürlüğü albenilerine kapılan

taraftarları, Osmanlı Devleti'nde yer alan Türk nüfusunun da bağımsız kalamayacağına, Anadolu coğrafyasının da paylaşılarak birkaç devletin veya tümüyle İngiltere gibi sömürgeci bir devletin eline düşeceğine inanmışlardır. Bu durumdan ancak ABD gibi geçmişinde sömürgeci olmayan ve yönetimine aldığı Filipinler'i kısa zamanda kalkındırdıktan sonra onu bağımsızlığa kavuşturan bir devletin himayesiyle kurtulabileceğine düşünenlerdir (Müderrisoğlu, 1990: 30).

Üçüncü yol olarak, bölgesel kurtuluş isteyenlerdir. Bazı bölgeler kendilerinin Osmanlı Devleti'nden ayırarak kendi bağımsızlıklarını kurmaya çalışmıştır. Ona göre gerçek kurtuluş çaresi şöyledir (Atatürk, 1965: I/9):

> "*Ulus egemenliğine dayanan, kısıntısız, koşulsuz, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak... Bu kararın dayandığı en sağlam düşünüş ve mantık şu idi: Temel ilke, Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne denli zengin ve müreffeh olursa olsun bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz. Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Oysa Türk'ün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir. Öyleyse ya bağımsızlık ya ölüm! İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktı. Bir an için bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranılacağını düşünelim. Ne olacaktı? Tutsaklık. Peki, Öteki kararlara uymakla da sonuç bu olmayacak mıydı?"*

Mustafa Kemal Paşa, üstte verilen farklı manda, himaye kurtuluş çarelerini yerinde bulmamıştır. M. Kemal'in üstte yazmış olduğu düşüncesi ile bağımsız yeni devletin kurulmasını temenni ettiği görülmektedir.

4. Millî Varlığa Zararlı Cemiyetler

Bir kısım aydınlar, ülkenin kurtuluşunun Amerikan himayesine girmekle sağlanabileceğine inanarak, Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurdular. Halide Edip (Adıvar) Hanım ve sahibi oldukları gazetelerin başyazarları olan Ahmet Emin (Yalman) ve Yunus Nadi (Abalıoğlu) gibi gazete ve yazarların yer aldığı bu cemiyetin fikirlerine göre, ABD'nin himayesinin Osmanlı Devleti için uygun olacağına inanmışlardır. Bu kişiler Osmanlı Devleti'nde yer alan Türk nüfusunun bağımsız kalamayacağına, Anadolu coğrafyasının da paylaşılarak birkaç devletin veya tümüyle İngiltere gibi sömürgeci bir devletin eline düşeceğine inanmışlardır. Bu durumdan ancak ABD gibi geçmişinde sömürgeci olmayan ve yönetimine aldığı Filipinler'i kısa zamanda kalkındırdıktan sonra onu bağımsızlığa kavuşturan bir devletin himayesiyle kurtulabileceğine inanmışlardır. Özellikle Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesine dayanan kurucularından bir kısmı (Halide Edip ve Yunus Nadi gibi...) daha sonra Millî Mücadele saflarına katılmışlardır (Tevetoğlu, 1991: 55). Wilson Prensipleri Cemiyetinin Kuruluş dilekçesi aşağıda yer almaktadır.

Cemiyet'in Kuruluş Dilekçesi*

Dahiliye Nezareti Celilesine

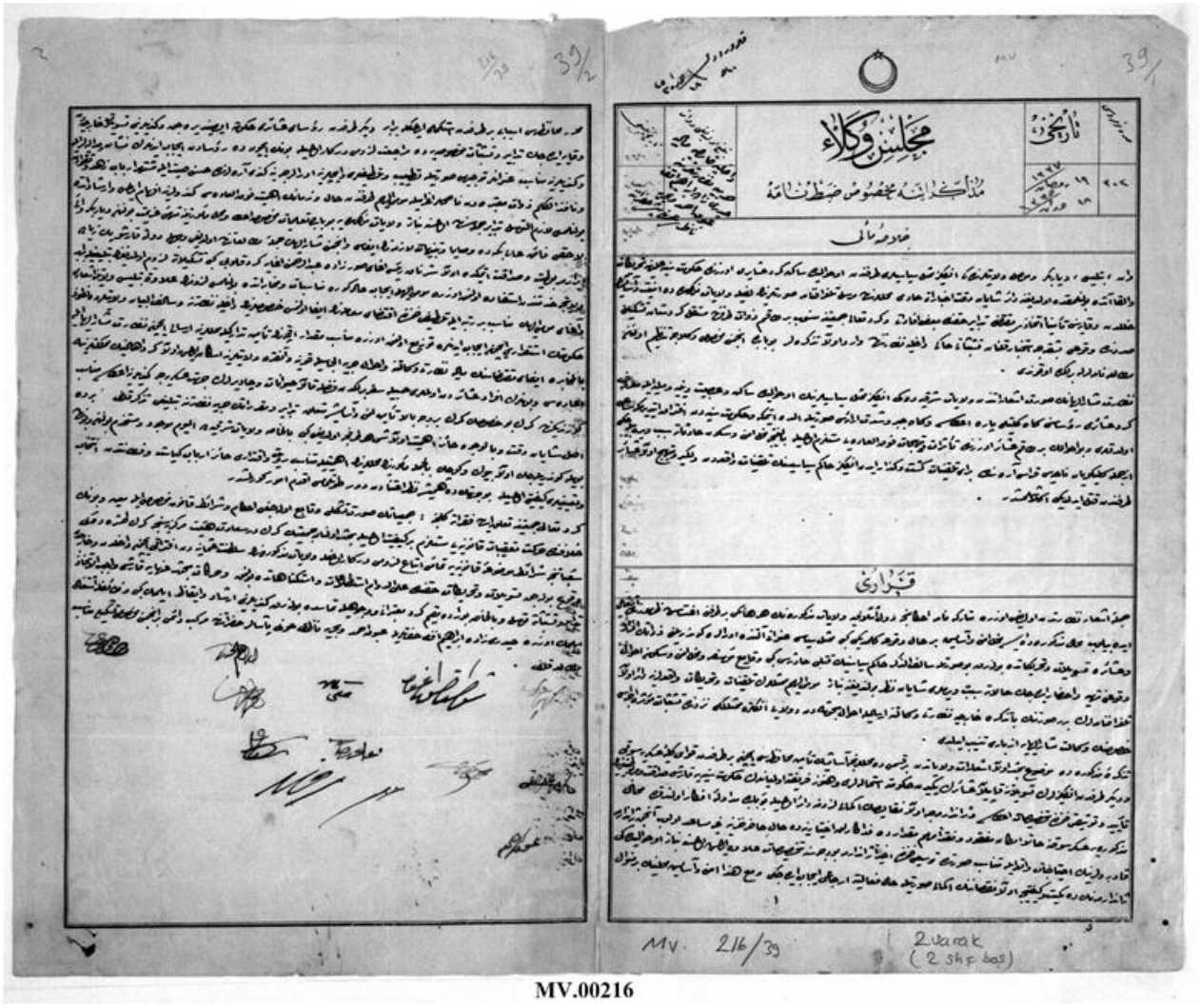
Devletlu efendim hazretleri,

Maksat ve gayesi rapten takdim kılınan iki nüsha nizamname-i esasiyesile muayyen "Wilson Prensipleri Cemiyeti" namile bir cemiyetin İstanbul'da Bebek'te Robert Kolej civarında mukim Halide Edip hanımla Kadıköy'ünde mukim sabık iaşe nazırı Dr. Celalettin Muhtar ve Beyoğlu'nda Mesk sokağında mukim Sabah gazetesi başmuharriri Ali Kemal ve Bebek'te Robert Kolej muallimlerinden Hüseyin ve Bebek'te Robert Kolej'de mukim Refik Halit beyler tarafından teşkil olunduğu arzeyler ve muamele-i muktaziye-i kanuniyenin ifasile alelusul bir ilmuhaberin itasını rica ederiz efendim hazretleri. 14/Kânunsani/335

Wilson Prensipleri Cemiyeti
Bebek'te Robert Kolej'de mukim
Refik Halit (Karay)

(Atatürk, 1938: 67-70)

Millî Varlığa Zararlı Cemiyetlerden birisi de Kürt Teali (Yükseltme) Cemiyetidir. İstanbul, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde çıkan Kürt hareketi, İngiliz ajanların bölgedeki çalışmaları ve Sevr Antlaşmasında kendilerine özerklik verilmesine binaen kendi bağımsız devletlerini kurmak amacıyla ayaklanmışlardır (Tunaya, 1985: II/186-205; Aybars, 1994: I / 117-118). Bu döneme ait yapılan arşiv araştırmasında Van, Bitlis, Diyarbakır ve Musul vilayetlerinde İngiliz siyasi mümessillerinin Kürtler üzerindeki tahriklerinin önüne geçilmesi, Kürt Teali Cemiyeti'nin müstakil bir Kürdistan kurma teşebbüslerine engel olunarak gerekli tedbirlerin alınmasıyla bu yöre ahalisini irşad için bir Encümen-i mahsus teşkili hususunda aşağıdaki arşiv belgesine yer verilerek o dönemin havasının bir nebze de olsa teneffüs edilmesi amaçlanmış ve hükümetin bu cemiyete karşı almış olduğu önlemler günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

MV.00216

[1]

Tarih tebliği	Tebliğ olunduğu daire	Vekiller Meclisi	Tarih	Sıra numarası
	Dâhiliye (İçişleri) Hariciye (Dışişleri) Maliye Harbiye Nezaretlerine (Bakanlıklarına Sadri zade İbrahim Efendi-(…) Ahmet ve Bahriye Nazırı(Bakanı) Paşa Hazretlerine	Müzakerelere Mahsus Zabıtname	18 Haziran 1919	302

Özet

Van, Bitlis, Diyarbakır ve Musul Vilâyetlerindeki İngiliz siyasi temsilcileri tarafından o bölgede sakin Kürt aşireti üzerinde Osmanlı Devleti aleyhine hareketlerde bulunduğuna dair dikkate değer ihbarlar bulunmaktadır. Bundan dolayı bahsi geçen bölgelerden gönderilen telgrafname suretlerinin ekleriyle birlikte adı geçen vilayette emniyet ve asayişin sağlanmasının çalışılmasına dair gereken tedbirler hakkında bazı ifadeler, Kürt Teali Cemiyeti'ne mensup bir takım zevat tarafından müstakil Kürdistan kurulması olayına ilişkin başka kaynaklardan gelen

[1] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yer: 216 – 39 Tarihi: H-19-09-1337

girişimi ifade eden ve Dâhiliye Nezareti'nden (İçişleri Bakanlığı) gelen tezkireler bu hususta Vekiller Özel Meclisi tarafından düzenlenen görüşmelerle birlikte okundu.

Adı geçen bakanlığın resmi yazısının sureti, doğu vilayetlerinde bulunan İngiliz siyasi temsilcileri bölgede sakin, dini ve millî olarak bağlılığıyla bilinen Kürt aşiret reislerinin kâh külliyetli para verilmesi ve kâh zorbalık ve şiddet etmek suretiyle elde etmeye, Osmanlı Devleti'nden ayırmaya çalıştıkları, bu durumun bir takım aşiretler üzerinde etki bırakması ve olağanüstü heyecanlanmanın olmasını gerektiren sonuçta bölgenin emniyetine ve olayların sakinleşmesine sebep verebileceği özetle; Kilukyan Nahiyesi köyleri arasında bazı fikirleri aşılayan İngiliz siyasi hâkiminin, fikir telkininden kırılmış ve etkilenmiş olan aşiretler tarafından katledildiği anlaşılmıştır.

Kararı

Yazıların tamamı bakanlıktan yazıldığı üzere mütareke belgesi hükümlerince İtilaf Devletleri adı geçen vilayetlerin herhangi bir yerinde karışıklık çıkarsa işgal edilebilecek. Yine aynı şekilde bu mahallerde emniyeti ve asayişi etkileyen bir hadise olursa, siyasi temsilci unvanı adı altında oralara gönderilmesini, bazı zatların kişileri ve aşireti kandırmaya yönelik hareketlerde bulunarak bu şekilde daha önce bahsedilen siyasi hâkimin katli hadisesi gibi üzüntü verici olaylar, bölge emniyetine zarar verecek durumlara sebebiyet vermelerinden dolayı dikkatle izlenmektedir. Buna dayanılarak adı geçen temsilcilerin telkin ve tahrik olaylarına dair olan telgrafnamelerin birer suretinin tezkireyle birlikte Hariciye Nezaret Vekâlet'ine (Dışişleri Bakanlığı'na) gönderilmesiyle bahsedilen olaydan dolayı İngiltere temsilciliği nezdinde etkili girişimlerin bulunulması hususunun bahsi geçen vekâlete bildirilmesi uygun görülmüştür.

Belirtilen tezkirede mevzu bahis olan resmi yazılarda vilayetlerden bir kısmı da mahallerince asayişin sağlanması için bir taraftan askeri kuvvetlerin sevki ve diğer taraftan İngilizlerin kandırmacasına kapılan aşiretlerin yeniden hükûmete yönelmeleri ve henüz (...) olmayanların Osmanlı hükümetine karşı sadâkat ve bağlılıklarını sağlamlaştırılması doğrultusunda özel olarak ayrılmış paranın verilmesi düşünülmektedir. Jandarma tarafından belirlenen eksiklerin giderilmesi gerekliliğine dair bu hususta karşılıklı fikir alış-verişinde bulunulmuş, bahsi geçen mahallere asker sevki için gereken mevcut şartlar ve nakden önemli miktarda fedakârlık yapılması için hazine müsait değildir. Ancak jandarma kadrolarının ihtiyaçlarla uyumlu bir şekilde genişletilmesi doğrultusunda daha sonra jandarma bütçesine özel olarak bir para ilâve edilmiştir. Buna dayanılarak o bölgedeki jandarmanın da hem nitelik hem de nicelik bakımından olan eksiklerinin giderilmesi suretiyle faaliyetlerin sonraya bırakılacağı ve bununla beraber bölge emniyet ve asayişinin bu hareket üzere korunmasının sebepleri bir taraftan kullanıldı. Bununla beraber diğer taraftan aşiret liderlerini hükûmete ısındıracak ve kendilerini dışarıdan gelecek kışkırtmaya karşı koruyacak tedbir ve özel girişimlerin de müracaat gerekliliği bulunmaktadır. Bunun için de liderlerden gerekli görülenlerin nişan ve madalyalarıyla, kendilerine münasip unvanlar verilmesi suretiyle taltifleri ve içlerinden yine kendi aralarında iyi bir şekilde ön plana çıkan, takva sahibi, kelamı kendinde eritmiş, itibarlı kişilerin ulularının adı geçenler tarafından olağanüstü durum ve zaman kendilerine aktarılmıştır. Doğru hareket edilmesi gerekliliğinden dolayı bütün tedbirlerin alınmasına dayanılarak, adı geçen vilayetlere bu hususta özel talimat verilmesi ve görev yerine hazır bulunan Diyarbakır ve Atilla Hakkı Faik Ali Bey'e de vasiyet bırakılması, gereken önerilerin yapılması ve adı geçen cemiyetin tamamının görüşüdür. Bu yönde devlete karşı pek fazla bağlılık bildiren ve sadâkat gösteren Şırnak Reisi ağası Surzâde Abdurrahman Ağa'ya Kürt kulübü gibi teşkilata lüzum olmadığından dolayı tebliğiyle berber vilayet tarafından hizmetinden istifade olunmak üzere adı geçen kişiye gereken hallerde uygun bir şekilde bilgi vermek gerekmektedir. Ayrıca Bitlis Vilayeti 'ne gönderilmesi ve adı geçen ağanın münasip bir rütbeyle taltifi doğrultusunda gereken işlemlerin yapılması hususlarının Dâhiliye Nezâreti'ne (İçişleri Bakanlığı'na) ve yukarıda belirtilen vilayetlerde hükümet nüfuzunun istikrarı için gereken yerlere dağıtılmak üzere uygun bir miktar akçenin tedarikiyle mahallerine gönderilmesi için adı geçen bakanlığa haberleşerek gereğinin yapılması planlanmaktadır. Mâliye Nezaret Vekâlet'ine (Maliye Bakanlığı) savaş şartlarının zorlamasıyla Konya ve Ankara vilâyetlerine iskân edilmiş olan Kürt ahalisinin memleketlerine iadesi ve bunların aşiretlerden olmaları sebebiyle

seferberlikten fazla kalan hayvanat ve çadırların askeriye tarafından kendilerine verilmesi uygun görülmüştür. Gerek bu hususun gerekse asayişin ve emniyetin sağlanmasına yönelik tedbirlerin ve kararların Harbiye Nezareti'ne tebliği zikredildi. Bir de asıl dikkat çeken ve önemli olan şey her tarafta olduğu gibi bilhassa doğu illerinde günlük mevcut ve müstahdem bulunan, bundan böyle gönderilecek olan büyük ve küçük görevlilerin, görev yerlerinin büyük bir titizlikle uygun bir şekilde seçilmesi ve güce sahip, bilgili ve çabuk kavrayan, nitelikli kişilerin olması ve bu durumun da daima dikkate alınması uygun görülmüştür.

Kürt Teali Cemiyeti'yle ilgili fıkralara gelince: Cemiyet'in oluşması ve bağlı olacağı hükümler ve özel şeri kanunla belirlenmiş ve bunun aleyhinde hareket ve kanuni takibatı gerektiren bir durum olmasıyla bahis olunan cemiyetin gerek Dersaadet (İstanbul) merkezi heyetinde gerek taşradaki şubelerince şeri mevzuata bağlı olmak gerekliliği bellidir.

Bahsedilen illerin Osmanlı Devleti'nden ayrılması için dışarıdan ve içeriden meydana gelecek kışkırtma ve tahrikât hakkında sürekli olarak anlamaya çalışmak ve bahsedilen harekâta karşı tedbirlerin alınması ve girişimlerin kışkırtılması -bilhassa burada ikamet eden Kürt önderlerin etkisiyle temasta bulunarak kendilerini ikaz etmek gibi bir görevle iştigal eylemek üzere- Haydarizâde İbrahim Efendi Hazretleriyle Ubuk Ahmed ve Bahriye Nâzırı Avni Paşalardan oluşan daimi olarak olması planlanan özel bir meclis teşkili uygun görüldü.

Bu dönemde Kuva-yı Milliye'ye destek veren Kürt nüfus da vardır. Erzurum'da ve Sivas'ta, Heyet-i Temsiliye'de Kürt temsilciler yer almıştır (Zürcher, 2000:194-238). Enteresan bir şekilde Kürt Teali Cemiyeti'nin oluşumu ve kurulması İttihat ve Terakki Cemiyetine benzetilebilir (Tansel, 1991: I/127-133). Kürt Teali Cemiyetinde yer alan ilmi ve fikri olarak hükümete muhalif bir zümre, 1908'de İstanbul'da Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetini kurmuş, dört yıl sonra İstanbul'da bazı Kürt öğrencilerse milliyetçi eğilimleri olan Hevi (Umut) cemiyetini kurmuştur. Ardından 1918'de Kürt Teali Cemiyeti ve 1923 yılında bölgede yer alan liderler, düşünürler, tarikat mensupları ve eski milis subayları Azadî (Özgürlük) cemiyetini kurmuşlardır. Bu cemiyetin merkezi İstanbul'da olmasına rağmen özellikle Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ illerinde faaliyet göstermiştir. Cemiyetin kadrosunda: Seyyit Abdülkadir, Babanzade Hüseyin Şükrü, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban), Bedirhanî Emin Ali, Arvasîzade Mehmet Şefik gibi isimler bulunmaktaydı (Tunaya, 1985: II/186-205). Fransa'ya iltica edip Kürdoloji çalışmaları yapan Kamıran Ali Bedirhan ve biraderi Celadet Bedirhan, yurtdışında Kürtçülük faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Cemiyetin savunduğu fikirler; halkın çoğunluğu tarafından itibar görmemiştir. Ancak bazı Kürt nüfusun hoşnutsuzluğu, 1925 Şubat'ında Diyarbakır'da silahlı bir ayaklanma şeklinde patlak vermesiyle ortaya çıkmıştır ve ayaklanmada Elâzığ ili isyancılar tarafından ele geçirilmiştir. Bu olaylara binanen cemiyetlerin fikirlerinin cumhuriyet döneminde de etkilerini sürdürdüğü iddia edilebilir (Tunaya, 1985: II/186-205).

5. Azınlıkların Kurduğu Cemiyetler

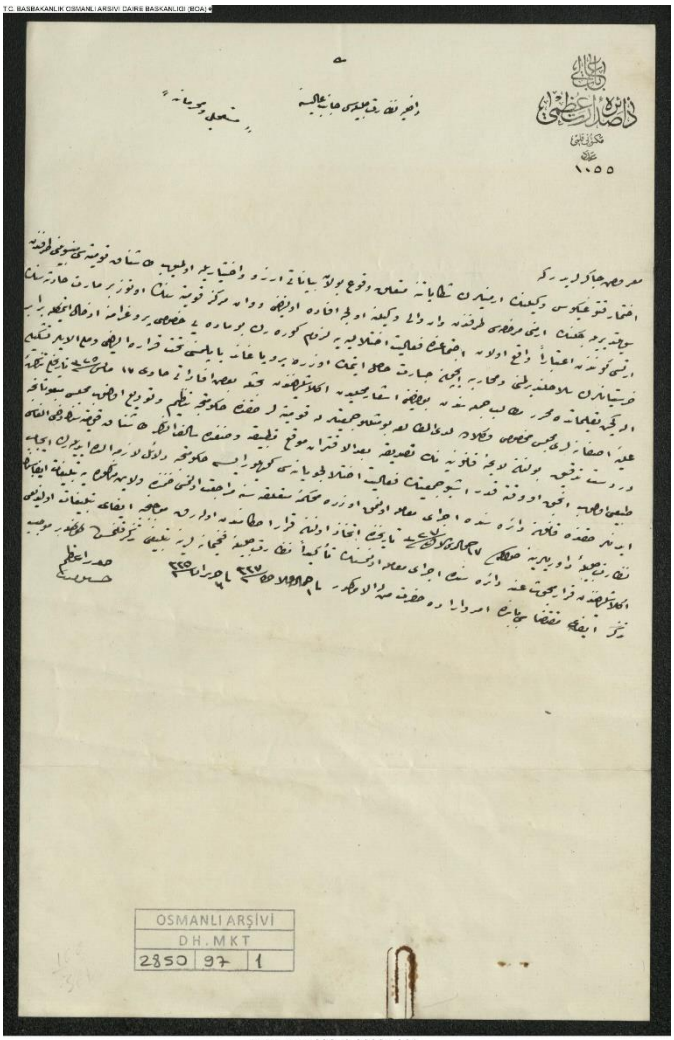
Azınlıkların kurduğu cemiyetlerden bahsetmeden önce bu cemiyetlerin temelinde yatan Pontusçuluk, Büyük Ermenistan, Megali İdea gibi fikirlerin ve hak-hukuk mücadelesinin tarihsel bağlamına bakmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti öncesinde Bizans Devleti, Anadolu ve Trakya'ya siyasi yönden hakim olmuştur. Bursa, Caesarea (Kayseri), Nicomedia (İzmit) gibi şehirleri de içine alan İstanbul'dan Rize'ye kadar bütün Karadeniz'i kapsayan Pontica, Bizans'ın bir bölgesi ve eyaletiydi (Adkins, Lesley, 2004: 132). Daha dar bir alanda Pontus, Trabzon civarındaki bir Rum bölgesiydi. Keza Thracia ve Assiana eyaletlerinin ve bölgelerinin bilinmesi de özellikle Yunan işgalini ve tarihsel umutlarını yeniden yeşertme isteği, Yunan ilerleyişini anlamak için önemli olabilir. Thracia kuzeyde bugünkü Ukrayna-Romanya sınırına kadar uzanan batıdaysa bugünkü Sofya, Serdica ve Hadrianaoupolisi (Edirne) de içine alan bölgedir (Adkins, Lesley, 2004: 132). Osmanlı Devleti bu bölgeyi içine alan daha geniş bir bölgeye Rum-ili adını vermişlerdir. Assiana; İzmir, Çanakkale, Bursa'nın bir kısmı, Kütahya, Afyonkarahisar, Eskişehir ve Antalya'nın bir kısmını da içine alan bölgeye verilen isimdir. Roma'nın doğu coğrafyasındaki devamı sayılan

Bizans'ın ve bu devletin kurucu ve öncü milleti olan Rumların bu iddiaları, geçmişe özlem ve hayranlıkla bakmalarının ve geçmişi canlandırıp geri getirme çabası içinde neden bulunduklarının göstergesi olabilir.

Büyük Ermenistan fikrinin tarihi geçmişiyse Urartular Devletine kadar gitmektedir. Osmanlı Devleti'nin, fiilen yıkıldığı bir dönemde bu devlet kurma merakı ve eski imparatorlukları canlandırmak için azınlıklarda yeni bir heves doğması, kendi geçmişlerini araştırmaya başlamaları şaşılacak bir durum değildir. Tüm bu fikirlerle inandıkları kötü muamele ve hakların gasp edilme iddiasından dolayı Rumların, Ermenilerin ve hatta Yahudilerin bu cemiyetlere katıldıkları ve işgalcilerle iş birliği yaptıkları söylenebilir. Yahudilerin ve Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne düşman olmalarının bir başka sebebi de: Avusturya-Macaristan'ın 1876-1878 tarihleri arasında fiilen işgal ettikleri Bosna-Hersek'i resmi olarak ilhak ettiğini ilan etmesinden sonra Osmanlı Devleti kendi maddi zayıflıklarından dolayı bölgeye müdahale edememiş ve Avusturya mallarına boykot koymuştur. Bunun sonucunda ithal malların ülkeye girişini yapan Rum ve Ermeni tüccarların ticareti bozulmuş ve boykotun zararlısı olarak çıkmışlardır. Devletin yöneticilerinin değişmesiyle yeni hükümetin ideolojisi olan Türkçülük politikaları ve uygulamaları azınlıkların kendi milliyetçilik duygusunu, devlete karşı var olan ayrılıkçılık faaliyetlerini artırmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasındaki yabancı işgal ve teşvikler, gayr-ı müslim azınlıkların kurdukları cemiyetlerin amaçlarına ulaşmak, ayrılıkçı faaliyetlerini hayata geçirmek için zemin hazırlamıştır.

Azınlıklar tarafından kurulan cemiyetler arasında en önemlisi Rumların kurduğu Mavri Mira Cemiyetidir. İstanbul Rum Patrikhanesinde patrik vekili Droteos'un başkanlığında kurulan bu cemiyetin doğrudan Yunanistan Başbakanı Venizelos'la bağlantısı vardır. Cemiyetin amacı: Osmanlı vilayetleri dâhilinde çeteler kurmak, yönetmek, gösteri ve propaganda faaliyetlerinde bulunmaktır. Göçmenler komisyonu, Rum okullarındaki izcilik kurumları Mavri Mira'nın emri altında vazife görmekteydi (Eroğlu, 1982: 155). İstanbul ve Trakya'da şiddet eylemlerine başvurarak bölgeyi karışıklık içerisine sevk eden bu cemiyet Anadolu'nun diğer bölgelerinde de Pontusçuluğu desteklemekteydi (Heyet, 1975: 39). Mavri Mira Cemiyeti gibi aynı hedefler için uğraşan bir diğer cemiyet de Pontus Rum Cemiyetidir. Bu cemiyetin amacı Rize'den İstanbul'a kadar Kuzey Anadolu toprakları üzerinde bir Pontus Devleti kurmaktır (Alpargu, Özçelik, Yavuz, 2001: 121). Azınlıklardan Yahudilerse yüzyıllar önce İspanya'daki Hristiyanların katliamdan kaçıp sığındıkları Osmanlı topraklarında, Rumlarla iş birliğine girmişlerdir. Havralar, Patrikhaneyle çalışmıştır. Alyans İsrailit ve Macabi adlı iki dernek kurmuşlardır (Tansel, 1991: I/86). Yahudilerin kurdukları cemiyetlere ayrıca Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti örnek olarak verilebilir.

Azınlıkların faaliyetleri içinde önemli bir yeri, Osmanlı tarihinde Millet-i Sadıka (Sadık Millet) olarak adlandırılan Ermeniler almıştır. Mondros Mütarekesi'nin Vilayât-ı Sitte (altı vilayet) sözü, Ermeni azınlıkları için bir Ermeni Devleti kurulması için cesaret ve ümit vermiştir. Ermeniler Rumlarla da iş birliği yaparak güçlenmeye çalışmışlardır. Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmak için Bogos Nubar Paşa, 30 Kasım 1918'de İtilaf Devletlerine başvurarak tam bağımsız bir Ermenistan kurulmasını ve İtilaf Devletleriyle Cemiyet-i Akvamın (Milletler Cemiyeti) himayesini istemişlerdir. Patrik Zaven Efendi de Paris ve Londra'ya giderek Ermeni sorununu görüşmüştür. 26 Şubat 1919'da Ermeni isteklerini savunarak Maraş'la birlikte Kilikya'yı ve Vilayât-ı Sitte'yi, ayrıca Trabzon'un bir bölümünü talep etmişlerdir (Özkaya, 1981: 16). Cemiyetler ve komiteler hakkında Meclis-i Mebusanca kabul edilen kanunun tatbiki esnasında Taşnak Komitesi ve Hınçak Komitesi'nin ihtilal çıkarmak gibi faaliyetleri olup olmadığının tahkiki konusunda arşiv belgesi aşağıda verilmiştir.

DH.MKT.02850.00097.001

[2] *Bâb-ı Ali Yüksek Sadaret Dairesi Mektup Kalemi Sayı 1055*

Yüce Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı)'na "Çok Acil ve Özel"

Aciz Kulunuzun arzıdır

Eztimar Katogikos Vekili'nin, Ermenilerin şikâyetine dair ifade ettiği beyanatı kendi isteğiyle olmayıp Taşnak Komitesi mensupları tarafından söylettirileceğinin Ermeni temsilcisi tarafından Van vali vekiline önceden ifade edilmiştir. Van Merkez komitesinin otuz bir mart hâdisesinin ertesi gününden itibaren yapılan toplantısında ihtilal faaliyetini gerekli görerek bu maddeyi özel programına dâhil etmekle beraber, Hıristiyanların silahlandırılmasını ve muharebe için cesaretlendirmek üzere propaganda yapılmasına karar vermiştir. Ayrıca millî alayların oluşturulması, ele geçen talimatta yazılıdır ve talep cümlesinden bulunacağı yerel yazıdan anlaşılmaktadır. Bu bahisle bazı beyanları içeren 17 Mayıs 1919 tarihli yüce tezkire Özel Vekiller Meclisi'nde görüşülerek bu gibi cemiyetlerle komiteler hakkında hükûmet tarafından düzenlenir ve dağıtılır. Meclis-i Mebusun tarafından elde edilen incelemelerde kanun maddelerinin onaylandıktan sonra uygulanması hususuna, adı yukarıda geçen Taşnak komitesinin de tabii olması gerekmektedir. Ancak o vakte kadar iş bu cemiyetin ihtilal faaliyetleri geliyorsa hükûmet tarafından gereken deliller elde edilerek icap edenler hakkında kanunlar çerçevesinde hareket etmek üzere ilgili mahkemeye müracaat olunması gerekmektedir. Bu doğrultuda adı geçen vilayete konuyla ilgili tebligatın hazırlanması ve yüce bakan hazretlerinde havale edilmesi 18 Şubat 1919 tarihinde verilen karar hükümlerinden anlaşılmaktadır. Verilen kararlar gereğince tebligat gönderildiği anlaşıldığından dolayı kararın adı geçen daire tarafında yürürlüğe konulması ve üstlenilmesi, ulu bakanlık tarafından çıkarılan tebliğde zikredilmiştir. Gereğinin yapılması doğrultusunda emir ve irade, emir sahibi efendim hazretlerinindir. Tarih: 6 Haziran sene 325 Sadrazam

6. Millî Varlığa Yararlı Cemiyetler

Mondros Mütarekesi hükümlerine dayanılarak İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Trakya topraklarını işgale başlamışlardır. Vatanın parçalanacağı, Trakya ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verileceği, Doğu Anadolu Bölgesinde bir Ermenistan Devleti kurulacağı, Kilikya'nın Türklerden alınacağı, Karadeniz kıyılarında Samsun, Trabzon yöresinde Pontus Rum Devleti kurulacağı yönünde yabancı basındaki haberler hızlı bir şekilde yayılmıştır (Aybars, 1994, I / 117). Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin gösterdiği zayıflık haliyle birleşince, Anadolu'da

[2] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yer: 2850 – 97 Tarihi: H-01-06-1327

bir karşı tepki oluşmuştur. Bu durumdan faydalanan İttihatçıların yeraltı örgütü Trakya ve Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmasının temelleri atılmaya başlanmıştır. Türk Milliyetçiliği amacına uygun bir şekilde kurulan bu cemiyetlere genel olarak Müdafaa-i Hukuk (hakları savunma) cemiyetleri adı verilmiştir. Bu cemiyetler, yabancı işgallerine karşı vatan savunması hareketi ve millî bir devlet kurma ideolojisine dayalı olarak kurulmuşlardır. Bu cemiyetlerin başlıcaları şunlardır:

Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi, merkezi Edirne'de olan bu cemiyet 2 Aralık 1918'te kurulmuştur. Amacı, Trakya'nın anavatana bağlı kalmasını sağlamak Trakya'nın Yunan yurdu olmadığını ispat etmeye çalışmak olmuştur. Venizelos tarafından önerilen, Yunanistan yönetiminde Trakya'nın özerkliği önerisini reddederek Sivas Kongresi kararıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ve sonra Ankara hükümetine bağlanmıştır. Sivas Kongresi kararlarının 9 ncu maddesine uyularak adı, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine çevrildi (Aybars, 1994: I/127). Cemiyet, İstanbul'da kurulmuş olan Trakya Komitesiyle de iş birliği yapmıştır. Cemiyet daha sonra Lüleburgaz ve Edirne Kongrelerini düzenlemiş muhtemel bir Yunan işgaline karşı silahlı direniş kararı almıştır (Özkaya, 1981: 16).

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti; Doğu illerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimaline karşı İstanbul'da kuruldu. İstanbul'daki cemiyet merkezinden Erzurum'da bir şube açma yetkisi alan Cevad Dursunoğlu Bey, Erzurum'a gelerek 10 Mart 1919'da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Şubesi adıyla bir şube açmış ve örgütlenmeye başlamıştır. Cemiyet, amaçlarını şu noktalarda yoğunlaştırmıştır: Kesinlikle göç etmemek, Hem bilim, iktisat ve din örgütleri kurmak, saldırıya uğrayacak doğu illerinin herhangi bir bucağını savunmada birleşmektir. Cemiyet bu kararlarını uygulamaya koyarken öte yandan cemiyetin yayın organı olan Albayrak gazetesiyle Fransızca Le Pays ve Türkçe Hadisat adlarıyla iki gazete çıkartmıştır. Türklüğün bölgedeki haklarını da savunmuş, toplanmasına öncülük ettikleri Erzurum Kongresinden sonra Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla çalışmalarını sürdürmüş ve Sivas Kongresinde alınan kararlarla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katılmıştır.

İzmir'in işgalini önlemek ve olası bir işgalde vilayeti savunmak amacıyla Balıkesir'de kurulan Hareket-i Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyeti, İzmir'in işgalinden önce adını Redd-i İlhak olarak değiştirmiştir. Bölgedeki diğer cemiyetleriyle ilişki kuran Redd-i İlhak, işgale karşı beyanname yayınlayarak işgali halka ve telgraflarla bütün yurda duyurmuştur. Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerini hazırlamıştır. Bulundukları yerin mülki ve askeri idaresini de eline alan cemiyet, milis teşkilatları meydana getirerek Yunan işgaline fiilen karşı koymuştur (Aybars, 1994, I/117-135). İzmir'de kurulan bir başka cemiyet de İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyetidir. Bu cemiyet, Nurettin Paşa tarafından kurulmuştur (Keskin, Yuvalı, Öztürk, Ekincikli, 1995: 79). Cemiyet 2-19 Mart 1919 tarihinde İzmir'de büyük bir Müdafaa-i Hukuk Kongresi toplamış, Alaşehir Kongresi'nden sonra faaliyetini İstanbul'a nakletmiş ve millî mücadeleye yardımcı gizli kuruluşlarla anlaşarak Anadolu'ya silah ve cephane gönderme işine yardımcı olmuştur (Aybars, 1994: I/128).

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti, Karadeniz bölgesinde Rum-Pontus hükümetinin kurulması ihtimaline karşı Türk ve Laz halkını Rumların boyunduruğu altına bırakmayıp onun yaşama ve var olma haklarını korumak ve milletinin bütünüyle bağlarını devam ettirmek amacıyla Trabzon'da kurulmuştur. Cemiyet, ilk kongresini 23 Şubat 1919'da ikincisini de İzmir'in işgali üzerine 22 Mayıs 1919'da gerçekleştirmiştir (Selek, 1982: 116). İkinci Kongresi'nde silahlı mücadele kararı almış ve Erzurum Kongresinin toplanmasında öncülük etmiştir (Gencer, Özel, 1991: 70). Trabzon ve Havalisi için âdem-i merkeziyet isteyen saltanat ve hilafet taraftarı olan Trabzon ve Havalisi Prens Sabahattin'in fikirleriyle mülhem Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile karşı karşıya gelmiş ve bunun bir çatışmaya dönüşeceği endişesine kapılan İstanbul'un Mustafa Kemal Paşayı bölgeye müfettiş olarak gönderilmesinin sebeplerinden biri olmuştur. Erzurum Kongresinden

sonra cemiyet Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi halinde çalışmıştır (Eroğlu, 1982: 158).

İstanbul'da 29 Kasım 1919'da birçok ulusal kuruluşun katılımıyla, Göz Doktoru Esat Paşa ve Tıp Profesörü Besim Ömer Paşa gibi pozitif bilimle uğraşan isimlerin öncülük ettiği Milli Kongre adı altında cemiyet kurulmuştur. Amacı Türkler hakkında dünyaya yapılmış ve yapılmakta olan propagandalara yayım yoluyla karşı koyarak ve Türk Milletinin haklarını tarihi vazifelerini medeni vasıflarını belirtmek olmuştur (Tunaya, 1985: II / 151 vd.). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne bağımsız olarak girmesini vatanın hak ve menfaatlerinin basında bir fikir beraberliği içinde ele alınmasını, dış memleketlere heyetler gönderilmesini, Osmanlı Devleti'ni teşkil eden unsurlar arasında ahenk ve kardeşlik kurulmasını, çeşitli dillerde gazete ve risale yayımlanmasını tertiplemiştir (Zürcher, 2000:194-238).

Sonuç

Genel buhranın hâkim olduğu dönemde mütarekenin ağır koşulları, Yunan işgali gibi olaylar, halkta bir uyanışa sebep olmuştur. İttihatçılar önce Teşkilat-ı Mahsusa, daha sonra gizli ve yasadışı örgütü Karakol Cemiyeti'nin planlamaları ve çalışmalarıyla fikri ve silahlı cemiyetler için uygun hale getirilen bazı bölgeler propaganda faaliyetleriyle de yönlendirilmiştir. Kategorik olarak cemiyetleri ayırmanın gerekliliği, cemiyetlerin nitelik ve amaç bakımından farklı oluşlarından ileri gelmektedir. Bazı cemiyetler siyasi ve ideolojik amaçlar çerçevesinde meydana gelmiştir. Anadolu'nun dört bir yanında mücadele ruhuyla en azından yaşadığı toprakların savunulması fikriyle ortaya çıkan cemiyetlerin bölgesel nitelikleri bakımından birbirlerinden farklılaşmışlardır.

Ulusal cemiyetleri kuranlar, bağımsızlığı isteyen kişilerdir. Fakat bir merkezi otorite ve birlikten yoksun durumda olan bu cemiyetler, kuruluş amaçlarından da anlaşıldığı üzere belirli toprakların kurtarılması için kurulmuş cemiyetlerdir. Örneğin Trakya Paşaeli Cemiyeti için amaç, Trakya toprakları ve o bölgede yaşayan Türklerin geleceklerini düşman işgalinden korumaktır. Bu yararlı cemiyetlerin genelinin amaçlarına varmak için kabul ettikleri metot işgale karşı savunma yapmaktır. Bazı cemiyetlerse yayın yoluyla dünyaya kendi davalarının haklı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu cemiyetlerin Türk siyasal hayatındaki yeri ve önemiyse milli uyanışın ortaya çıkarılması, ulus devletin kurulmasında öncü kurumlar olmasından kaynaklanmaktadır.

Makalede Millî Varlığa Zararlı Cemiyetler: Wilson Prensipleri Cemiyeti, Kürt Teali (Yükseltme) Cemiyeti; Azınlıkların Kurduğu Cemiyetler: Pontus Rum Cemiyeti, Mavri Mira Cemiyeti; Millî Varlığa Yararlı Cemiyetler: Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Redd-i İlhak, Müdafaa-i Hukuk Kongresi, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti, Milli Kongre özelinde anlatılmaya çalışılmıştır. Farklı gayelerle kurulmuş örneklem cemiyetler seçilerek tüme varım yöntemi seçilmiş ve her bir cemiyetin kendi gayelerini gerçekleştirebilmek için farklı iş birliklerine gittikleri görülmüştür. Yapılan kaynak taramasındaysa cemiyetlerin kuruluşlarına dair beyannamelerin birçoğunun Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2: 1918-1922 Mütareke Dönemi* adlı kitabında latin harflerine çevrilmiş olduğu görülmüştür. Bu nedenle beyannameler bu çalışmaya dahil edilmemiştir.

Trakya ve bütün Anadolu'yu içine alacak bir devlet bu cemiyetlerin sınırlı ve bölgesel amaçlarıyla kurulamazdı. Yeni ulus devlet ortak mücadeleyle kurulabilirdi. Türkiye Cumhuriyeti devleti, askeri lider kadro etrafında toplanmıştır. Kuva-yı Millîye hareketi ve Mustafa Kemal Paşa aynı amaçlarla ama farklı bölgelerde kurulan dağınık bir taban bulmuştur. Bu dağınık tabanı bir araya toplayıp daha nizami bir direniş haline getirmiştir. Uzun uğraşlar sonucunda Ankara'da meclis toplanarak ulus inşa süreci başlatmıştır. Bu süreçte millî birliğe zararlı ve azınlık cemiyetleri bu ortamda tek tek yok edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Yer Bilgisi: 216 – 39 Belge Tarihi: H-19-09-1337

Yer Bilgisi: 2850 – 97 Belge Tarihi: H-01-06-1327

Tetkik Eserler

Adkins, L., Adkins L.R. (2004). *Ancient Rome.* Facts on File.

Akyüz, Y. (1989). *Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi.* Yüksek Öğretim Kurumu Yayınları.

Alpargu, M., Özçelik İ.- Yavuz N. (2001). *Atatürk ilkeleri ve Türk inkılâp tarihi.* Gündüz Eğitim Yayıncılık.

Atatürk, M. K. (1938). *Nutuk-1938 Tıpkı Basım.* Mühür Kitaplığı.

Atatürk, M. K. (1965) *Söylev.* Türk Dil Kurumu.

Aybars, E. (1994). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I.* Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Belen, F. (1973) *20. yüzyılda Osmanlı Devleti.* Remzi Kitabevi.

Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* [doktora tezi]. Dergah Yayınları.

Çoban, E. (2017). *Ankara'nın Başkent Oluşunun Yansımaları*. *Turkish Studies*, 12(26), 101-113. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12516

Eroğlu, H. (1982). *Türk inkılâp tarihi.* Milli Eğitim Basımevi.

Gencer, A. İ., Özel, S. (1991). *Türk inkılâp tarihi.* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Göde, K. (1992). *Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi dersleri.* Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Gök, D., Akadere O., Sönmez O. (1998). *Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi.* Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları.

Heyet (1975). *Türk Yunan ilişkileri ve Megalo İdea.* Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları.

Keskin, M., Yuvalı, A., Öztürk A., Ekincikli, M. (1995). *Türk inkılâbı ve Türkiye.* Ufuk Kitabevi Yayınları.

Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mumcu, A. (1976). *Tarih açısından Türk devriminin temelleri ve gelişimi.* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Müderrisoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynakları.* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Özkaya, Y. (1981). *Türk İstiklâl Savaşı ve cumhuriyet tarihi.* Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.

Öztuna, Y. (1975). *Türkiye tarihi.* Hayat Yayınları.

Sander, O. (2012) *Siyasi Tarih I.* İmge Kitabevi.

Selek, S. (1982). *Millî mücadele (ulusal kurtuluş savaşı).* Örgün Yayınları.

Soysal, M. (1969). *Anayasaya giriş.* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Şimşir, B. N. (2000). *İngiliz belgelerinde Atatürk.* Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar.* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tevetoğlu, F. (1991). *Millî mücadele yıllarındaki kuruluşlar.* Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tunaya, T. Z. (1985) *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2: 1918-1922 Mütareke Dönemi.* Hürriyet Vakfı Yayınevi.

Üçok, C. (1973). *Siyasal Tarih.* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi (çev. Yasemin Saner Göner)*. İletişim Yayınları.